

Soproni Egyetem

Erdőmérnöki Kar

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**A környezeti ártalmak egészségügyi vonatkozásai
és azok megismertetésének lehetséges módjai
a környezetpedagógiában**

Csenger Lajosné

Sopron

2019

Soproni Egyetem

Erdőmérnöki Kar

Roth Gyula Erdészeti és Vadgazdálkodási Tudományok Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Faragó Sándor egyetemi tanár

Erdő- és Környezetpedagógia Program

Programvezető: dr. Molnár Katalin egyetemi docens

Témavezető: Dr. habil Kováts-Németh Mária CSc egyetemi magántanár

A kutatás célkitűzései

A disszertáció legfontosabb célja, hogy feltárja a környezet és az emberi egészség közötti kapcsolatot, problémákat. Mindannyiunk felelőssége, hogy megelőzzük vagy csökkentjük a környezetterhelést annak érdekében, hogy egészséges környezetben egészségesen élhessünk. A környezetünk szennyezésével egészségünket sodorjuk veszélybe.

A szerző célja feltárni a környezeti ártalmak okait, azok megismertetésének lehetséges módjait, valamint bemutatni a környezetpedagógia nevelési és oktatási modelljét, a környezetpedagógia módszereit, eszközeit, melyek a pedagógiai kultúra gazdagítását segítik.

A köznevelési intézményekben folyó nevelő-oktató munka tartalmi szabályozója a Nemzeti alaptanterv. Az 1995-2012 között megjelent Nemzeti alaptantervek kiemelt fejlesztési feladatként, nevelési célként jelölik meg az iskolák számára a testi, lelki egészségre nevelést. A szerző elemzi, értékeli, hogy a Nemzeti alaptantervek milyen feladatokat fogalmaztak meg az iskolák számára a testi és lelki egészségre nevelés területén.

A fenntarthatóságra, a környezet- és egészségtudatosságra nevelés folyamatában kiemelt szerep hárul a köznevelési intézményekre, melyek számára a köznevelési törvény előírja az Egészségnevelési program elkészítését. Ezért fontos vizsgálni a Győr-Moson-Sopron megyei általános iskolák Egészségnevelési programjaiban megfogalmazott célokat, feladatokat, módszereket.

A kutatás célja feltárni azt is, hogy az általános iskolák természettudományos tantárgyaihoz – környezetismeret, természetismeret, biológia – készített Újgenerációs tankönyvek tananyaga tartalmaz-e a környezet és egészség kapcsolatára vonatkozó környezet-egészségügyi ismereteket.

Az ismeretek megszerzésén túl biztosítani kell a gyerekek számára a tapasztalatszerzést, a tevékenykedtetést, az aktív tanulói részvételt. Ezért fontos feltárni az egészségnevelés speciális színtereinek – az iskolakert, az erdei iskola, az ökoiskola – szerepét az egészséges életmód kialakításában.

A disszertáció célja, hogy értékelje Győr-Moson-Sopron megye általános iskolának módszertani kultúráját a tanórai és tanórán kívüli egészségnevelési tevékenységrendszerben.

A szerző vizsgálja és értékeli, hogy Győr-Moson-Sopron megye általános iskolái bekapcsolódnak-e az Emberi Erőforrások Minisztériuma által támogatott Fenntarthatósági témahét programjaiba.

A kutatás kérdőíves kikérdezéssel méri és értékeli a negyedik és nyolcadik évfolyamos tanulók környezet- és egészségtudatosságát.

További cél – a tantárgyközi szemlélet erősítése és megvalósíthatóságának bizonyítása érdekében – egy olyan projekt kidolgozása, eredményeinek értékelése, mely az alsó tagozatos angol nyelvoktatás tanítási-tanulási folyamatában, az alsó tagozatos témakörök feldolgozásával alakítja, fejleszti a kisiskolások környezet- és egészségtudatos magatartását.

A kutatás hipotézisei

1. Az iskolák rendelkeznek Egészségnevelési programmal, melyek a Teljeskörű Iskolai Egészségfejlesztési program mindegyik elemét tartalmazzák.
2. Az Egészségnevelési programok intézményi megvalósulást arra kijelölt személy vagy munkacsoport koordinálja.
3. Az Egészségnevelési programok intézményi helyzetelemzésre épülnek.
4. A vizsgált intézményekben a tanóraszervezés-tanulásmegvalósítás a tanulók aktív részvételét támogató módszerekre épül.
5. A környezetpedagógia oktatási modellje – a projektoktatás – kiemelt helyet foglal el a tanítás-tanulás folyamatában.
6. Az általános iskolai természettudományos tankönyvek – környezetismeret, természetismeret, biológia – tartalmazzák a környezetegészség, az egészségnevelés kérdésköréhez kapcsolódó tananyagtartalmakat.
7. Az iskolák – a pedagógiai kultúra megújulása érdekében – alkalmazzák az Emberi Erőforrások Minisztériuma által kínált Fenntarthatósági témahéthez kapcsolódó modulvázlatokat, mintaprojekteket.

A kutatás módszerei

Szakirodalom- és dokumentumelemzés:

A szerző feldolgozta és elemezte a globális problémák, a környezet-egészségügyi európai konferenciák (1989-2010) témaköreit, az Agenda 2030 céljait, feladatait valamint a környezeti ártalmak és az egészség kapcsolatát bemutató hazai programokat, stratégiákat.

Elemezte a környezetpedagógia célját, a környezet-egészségügy környezetpedagógiában betöltött helyét, a környezetpedagógia nevelési és oktatási modelljét.

A testi és lelki egészségnevelés céljainak, feladatainak megismertetése érdekében a szerző elemezte az 1995-2012 között megjelent Nemzeti alaptanterveket valamint a Teljeskörű Iskolai Egészségfejlesztési Program fő célkitűzéseit.

Vizsgálat:

Vizsgálta az Erdőpedagógia projekt-életmód stratégia moduljainak megvalósítási lehetőségeit, azok eredményeit, és azt modellként alkalmazta.

Megvizsgálta és elemezte az egészségnevelés speciális területeihez – iskolakert, erdei iskola, ökoiskola – kapcsolódó gyakorlati tapasztalatszerzési lehetőségeket és eredményeket az Öveges Kálmán Gyakorló Általános Iskolában.

A szerző elemezte és értékelte az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet által kiadott Újgenerációs alsó tagozatos környezetismeret, valamint felső tagozatos természetismeret és biológia tankönyvek tananyagtartalmát a környezet és egészség kapcsolatának szempontjából.

Vizsgálta és értékelte a Győri és a Soproni Tankerületek által fenntartott 45 általános iskola Egészségnevelési programját.

Kérdőíves adatfelvétel:

A szerző írásbeli kikérdezés módszerével vizsgálta a Győr-Moson-Sopron megye általános iskoláiban folyó egészségnevelési tevékenységrendszer. Elemezte az egészségnevelés érdekében végzett tanórai a tanórán kívüli tevékenységeket, a pedagógusok által alkalmazott módszereket, a fenntarthatósági témahét lehetőségeinek kihasználását.

Továbbá vizsgálta az ökoiskolai feladat- és tevékenységrendszer sikerességét az Öveges Kálmán Gyakorló Általános Iskola nyolcadik osztályos diákjainak kérdőíves kikérdezésével.

Az Öveges Kálmán Gyakorló Általános Iskola negyedik osztályos tanulói körében végzett írásbeli kikérdezés módszerével feltárta és elemezte a környezeti ártalmak okainak, megelőzésének és a környezeti ártalmak által okozott betegségek kapcsolatának ismeretét.

A szerző, az Egészséges környezet – Egészséges gyerkőc projektet az Öveges Kálmán Gyakorló Általános Iskola negyedik osztályos diákjaival, angol nyelvórán megvalósította. A projekt eredményeit kérdőíves kikérdezéssel mérte.

A kutatás eredményei

Az 1995-2012 között megjelent Nemzeti alaptantervekben a testi és lelki életre nevelés, nevelési célként jelenik meg. Az iskolák számára megfogalmazott legfontosabb feladat az egészség örömteli megélésének és a harmonikus élet értéként való tiszteletének megalapozása. A tanulók egészséges testi, lelki és szociális fejlődése szempontjából jelentős szerep hárul a pedagógusokra, akiknek feladata, hogy a családdal együttműködve ösztönözzék, motiválják és segítsék a diákok környezet-és egészségtudatos magatartásának kialakulását és fejlesztését.

Az Újgenerációs természettudományos tankönyvek illeszkednek a Kerettantervek elvárásaihoz és a környezetegészség témához megfelelő mennyiségű tananyagot tartalmaznak.

Az Egészségnevelési programok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a vizsgálatba bevont 45 általános iskola mindegyike rendelkezik a Teljeskörű Iskolai Egészségfejlesztési programra épülő Egészségnevelési programmal. Az intézmények 80%-a nem készít helyzetelemzést a program megalkotása előtt. Az iskolák – egy intézmény kivételével – nem jelölnék ki egy felelős személyt vagy csoportot sem a program koordinálása érdekében.

A dokumentumok vizsgálata tükrében bizonyított, hogy a kirándulások, a sportnapok megszervezése, az erdei iskola, az egészségneveléssel kapcsolatos projektek készítése, a terepgyakorlat méltánytalanul elhanyagolt területek. A dokumentumokban kiemelt helyen szerepelnek a versenyek, vetélkedők (84%), a jeles napok megünneplése (82%), az egészségnap (67%) és az iskolaorvos, védőnő által tartott prevenciós, felvilágosító előadások (64%).

Az általános iskolák egészségnevelési tevékenységrendszerének kérdőíves vizsgálatából kiderül, hogy a pedagógiai kultúra megújulásában történt némi elmozdulás, hiszen a játék, a beszélgetés, a fogalomtérkép, a kooperatív tanulás és a szerepjáték minden iskolában része a mindennapi gyakorlatnak. Ugyanakkor a projektmódszert, a tanulói kiselőadást, a kísérleteket és terepgyakorlatokat csak ritkán alkalmazzák a mindennapokban. A kérdőíves vizsgálat megerősítette az Egészségnevelési programok vizsgálata során megfogalmazott megállapításokat. A megkérdezettek válaszainak összegzése során az erdei iskola, a családi nap és a tanulmányi kirándulás az egészségnevelés legkevésbé fontosnak ítélt tevékenységei közé tartoznak annak ellenére, hogy az erdei iskola a testi és lelki egészségfejlesztés ideális, valós színtere, a családi nap a generációk közötti kapcsolat ápolásának, a közös öröm megélésének egyik lehetséges megvalósítási formája. A tanulmányi kirándulás pedig tudatosan megtervezett kirándulási tervek hiányában csupán elvégzendő feladattá degradálódik.

A nyolcadik osztályos ökoiskolások körében végzett kérdőíves kikérdezés eredményei alapján megállapítható, hogy a gyerekek 83%-a felelősséget érez a környezetük és a természet iránt, tehát azt mondhatjuk, hogy a környezeti attitűdjük pozitív. A tanulók és családjaik fogyasztói magatartásában (91%) megjelenik a tudatosság. A környezet- és egészségtudatos cselekedeteikről, a diákok fele fogalmazott meg önálló véleményt a víztakarékossággal, a levegővédelemmel, a hulladékkezeléssel, a természet szeretetével kapcsolatban.

A negyedik osztályos kisdíákok kérdőíves kikérdezése bizonyította, hogy a kérdőívben felsorolt környezeti ártalmak okait ismerik. A környezeti ártalmak és az egészség közötti kapcsolat vonatkozásában is releváns válaszokat adtak. Az egészségük megőrzése érdekében

végzett tevékenységekből felállított rangsort a mozgás, a zöldség és gyümölcs fogyasztása valamint a megfelelő mennyiségű pihentető alvás vezeti.

Egyetlen gyerek sem említette a mindennapi higiénés szokások betartását. Nem fogalmaztak meg gondolatokat a családról, a barátokról, és a családdal, barátokkal együtt töltött időről.

A szerző az Egészséges környezet – Egészséges gyermek projekt tananyagtartalmát a környezetpedagógia oktatási modelljének, a projektoktatásnak módszereivel dolgozta fel, negyedik osztályos angol nyelvórákon. A tananyag feldolgozását követő kérdőíves kikérdezés eredményei bizonyítják a tanulók ismereteinek gyarapodását, környezeti attitűdjük formálódását és mindezek cselekvéssé alakulását.

Tézisek

1. A globális problémák – melyek a természeti és társadalmi környezetet is érintik – megoldása a XX. század második felétől kezdve égetően fontos feladat, a megoldás azonban a mai napig várat magára. A modernkori társadalmakat jellemző értékválság csökkentéséhez a környezeti értékek megőrzése, az egészség értéként kezelése és örömteli megélése, egy mértékletességre épülő, normakövető, globális felelősségvállaláson alapuló életvezetés szükséges. A környezeti ártalmak és az egészség kapcsolatát hangsúlyozó környezet-egészségügy célja az egészség megőrzéséhez szükséges környezet kialakítása és megőrzése.
2. A környezetpedagógia „integrált tudomány, melynek kiemelt területe a környezetismeret, környezetvédelem, a környezet- és egészségtudatosság, a helyidentitás. A környezetpedagógia társtudományaival szoros kapcsolatban áll és azokkal karöltve, azok eredményeire építve érheti el céljait: az ismeretátadást, az attitűd és szemlélet formálását, a magatartás- és viselkedésminták kialakítását.” (Kováts-Németh, 2010, 190. o.) Ezekhez a tudományterületekhez – az élő idegen nyelv tanítása során – hatékonyan kapcsolhatók a kommunikatív nyelvtanulás, a nyelvtani és lexikai kompetencia kialakításának didaktikai feladatai.
3. Az iskolákban háttérbe szorul a környezetkultúrával, környezet- és egészségtudatossággal kapcsolatos nemzetközi és hazai dokumentumok megismerése, feldolgozása. Fontos, hogy a köznevelési intézményekben dolgozó pedagógusok megismerjék a nemzetközi és hazai dokumentumokban megfogalmazott irányelveket, feladatokat, legújabb kutatási eredményeket.
4. Napjaink legfontosabb kihívása a környezet- és egészségtudatos életvezetés kialakítása és megvalósítása. Az egészségfelfogás, az egészséghez való viszonyulás, az

egészségmagatartás gyermekkorban alakul ki. A gyerekek személyiségformálásában kiemelt helyet foglalnak el a köznevelési intézmények és az ott folyó nevelő-oktató munka értékközvetítése – a Nemzeti alaptantervben és a Teljeskörű Iskolai Egészségfejlesztési Programban kijelölt feladatok alapján – hozzá kell, hogy járuljon az egészségismeretek átadásához, változatos módszerek alkalmazásával a képességek, készségek hatékony fejlesztéséhez, az erkölcsi normák, értékrend kialakításához, a közösséghez tartozás élményének megéléséhez.

A környezetpedagógia nevelési és oktatási modelljének alkalmazása a környezet- és egészségtudatos magatartás kialakításának záloga. A projektoktatás módszereinek alkalmazásával az élő idegen nyelv tanítása során eredményes fejleszthetjük a gyerekek környezet- és egészségtudatos magatartását.

5. A köznevelési intézmények – 2003 óta – rendelkeznek Egészségnevelési programokkal, melynek a Teljeskörű Iskolai Egészségfejlesztési program minden elemét tartalmaznia kell. A vizsgált iskolai dokumentumok azt bizonyítják, hogy az iskolák nem fordítanak kellő gondot az Egészségnevelési program intézményi kimunkálására. Az elkészített programok megvalósítását senki nem ellenőrzi és értékeli.
6. A köznevelési intézmények egészségneveléssel kapcsolatos feladataikban meghatározó szerepet tulajdonítanak a természettudományos tantárgyaknak és a testnevelésnek. Az intézmények nem használják ki az erdei iskolában, a tanulmányi kirándulásokban, a projektekben és terepgyakorlatokban rejlő lehetőségeket. Az alkalmazott módszerek között nem kap kellő figyelmet sem a projektmódszer, sem a tanulói kísérlet, sem a terepkutatás/terepgyakorlat, annak ellenére sem, hogy a vizsgált Újgenerációs természettudományos általános iskolai tankönyvek megfelelő mennyiségű tananyagot tartalmaznak a környezet és egészség, az egészségismeretek elsajátításához, a tanulók kompetenciafejlesztéséhez és jó lehetőségeket kínálnak projektek készítésére, a tantárgyköziség megvalósítására.
7. Az egészségtudatos magatartás kialakítása a közoktatás fontos feladata. A gyerekek a kérdőíves kikérdezés eredményei alapján komoly stresszforrásnak tartották az iskolát, a stressz következményének pedig a depressziót jelölték, és véleményük szerint játékos tanulóval mindez elkerülhető lenne. Még mindig várat magára a pedagógiai kultúra megújulása. Ez megerősíti a projektoktatás szükségességét. Minden tantárgy feladata, hogy a gyerekek ismereteiben meggyőződéssé váljon, cselekvéseikben realizálódjon a környezet- és egészségtudatosság a tantárgyakon átívelő szemlélet, a projektorientált tevékenységrendszer megvalósításával. Modern pedagógiai módszerek alkalmazásával

az idegen nyelvek tanítása során játékosan fejleszthetjük a gyerekek idegen nyelvi kompetenciáját, bővíthetjük a környezet- és egészségtudatos életvitelhez szükséges ismereteit, fejleszthetjük a tanulók képességeit, készségeit és formálhatjuk a környezet és egészség iránti felelősségtudatukat.

Következtetések

Az egészségtudatos magatartás kialakításában kiemelten fontos szerep hárul a köznevelési intézményekre. Éppen ezért szükséges a pedagógusok testi és lelki egészségének védelmére, valamint az egészségnevelésre irányuló képzések, továbbképzések, műhelymunkák, módszertani konferenciák, tréningek szervezése.

Az Egészségnevelési programok elkészítéséhez szükséges elméleti és gyakorlati segítséget nyújtani az intézményeknek.

Az egészségnevelési tevékenységrendszer megvalósításának ellenőrzése, értékelése elengedhetetlen a hatékony munkavégzéshez. Ehhez nélkülözhetetlen egy felelős munkacsoport kijelölése és az intézményi önértékelés részeként az egészségnevelési feladatok megvalósulásának belső ellenőrzése. Mindezek mellett kiemelten fontos az iskolák egészségnevelési tevékenységeinek külső ellenőrzése és értékelése az intézmények tanfelügyeleti szakmai ellenőrzésének részeként.

Elengedhetetlen az ökoiskolákban folyó nevelő-oktató munka hatékonyságának vizsgálata megyei, regionális és/vagy országos szinten.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma által felkínált Fenntarthatósági témahét iskolai megvalósításáról, az intézményekben elvégzett munkáról – fényképekkel, tanulói produktumokkal dokumentálva azt – tartalmi visszajelzés szükséges.

Az iskolák nevelő-oktató munkájából hiányzik a tantárgyköziség, a projektoktatás módszereinek, eszközeinek alkalmazása. A pedagógiai kultúra megújítása érdekében nélkülözhetetlen a környezetpedagógia céljának, feladatának, nevelési és oktatási modelljének megismerése és alkalmazása a mindennapi pedagógiai gyakorlatban. A környezet- és egészségtudatos magatartás kialakításának záloga a Kováts-Németh Mária professzor asszony által megalkotott környezetpedagógia mindennapi pedagógiai gyakorlatba építése. (Kováts-Németh, 2010)

A negyedik osztályos angol nyelvet tanuló diákok számára készített projekt tanórai feldolgozása bizonyítja, hogy a tantárgyak tananyagtartalma gazdagítható a gyerekek egészségtudatos magatartását kialakító és fejlesztő ismeretanyaggal. Ez hozzájárul a tanulók ismereteinek bővítéséhez, készségeinek fejlesztéséhez és attitűdformálásához.

Publikációk

1. Csenger Lajosné (2012): Környezet- és egészségtudatos magatartás kialakításának lehetőségei. In: Pead Dr. Nagy Melinda PhD. (szerk.): Művelődés – Identitás – Egészség Tudományos Nemzetközi Konferencia Tanulmánykötete. Universita J. Selyeho. Komárno. 580-598.o. ISBN 978-80-8122-044-9
2. Csenger Lajosné (2012): Környezet- és egészségtudatos magatartás kialakításának lehetőségei az általános iskolában. In: Varga József – Csenger, Lajosné (szerk.): Vezetőtanítók és- tanárok VII. Országos Módszertani Konferenciája Tanulmánykötet. Palatia Nyomda és Kiadó Kft. Győr. 8-16.o.
3. Csenger Lajosné (2012): Környezet és egészség – projektterv az egészséges életmódra nevelés iskolai megvalósításában. Nyugat – Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége – Órszavak magyarságismereti, tanítás-módszertani internetes folyóirat. www.nyeomszsz.org.orszavak
4. Csenger Lajosné (2013): Globális problémák a fenntarthatóság pedagógiája tükrében. Módszertani Közlemények online kiadásában (methodus.hu)
5. Csenger Lajosné (2013): Alternatív módszerek és eszközök az ökoiskolában. In: Juhász György – Horváth Kinga – Árki Zsuzsanna – Keserű József – Lévai Attila – Seben Zoltán (szerk.): Új kihívások a tudományban és az oktatásban Nemzetközi Tudományos Konferencia Tanulmánykötete. Universita J. Selyeho. Komárno. 58-70.o. ISBN 978-80-8122-073-9
6. Csenger Lajosné (2014): Projektterv az egészséges életmódra nevelés iskolai megvalósításához. FÓKUSZ Vajdasági Ismeretterjesztő és Tudománynépszerűsítő Portál. Tanítástan: 114.szám. www.fokusz.info
7. Csenger Lajosné (2014): Az étkezés környezeti hatásai – óraterv. FÓKUSZ Vajdasági Ismeretterjesztő és Tudománynépszerűsítő Portál. Tanítástan: 114.szám. www.fokusz.info
8. Csenger Lajosné (2014): Alternatív módszerek és eszközök az ökoiskolában. In: Vitályos Gábor Áron (szerk.) A fenntarthatóság pedagógiája Nemzetközi Tudományos Konferencia Tanulmánykötete. ELTE. Budapest. 97-111.o. ISBN 978-963-284-562-3
9. Csenger Lajosné (2014): A tanulók környezettudatosságra, fenntarthatóságra nevelése a Nemzeti alaptantervek jegyében. In: Lőrincz Ildikó (szerk.): XVII. Apáczai-napok. Nemzetközi Tudományos Konferencia tanulmánykötete. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó. Sopron. 247-252.o. ISBN 978-963-334-258-9

10. Csenger Lajosné (2014): Global problems from the aspect of environmental pedagogy. In: Veronika Stoffová (szerk.): Didmattech International Scientific and Professional Conference Absztraktkötet. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar. Győr. 89.o. ISBN 978-80-8122-086-9
11. Csenger Lajosné (2014): Global problems from the aspect of environmental pedagogy In: Veronika Stoffová (szerk.): Didmattech International Scientific and Professional Conference Tanulmánykötet. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar. Győr. 138-144.o. ISBN 978-963-334-185-8
12. Csenger Lajosné (2015): A környezet-és egészségtudatos magatartás kialakításának lehetőségei a Nemzeti alaptantervek tükrében. In: Dr.Kováts-Németh Mária – Bodáné Dr. Kendrovics Rita (szerk.): A környezetpedagógia elmélete és gyakorlata. Palatia Nyomda és Kiadó Kft. Győr. 225-250.o. ISBN 978-963-7692-64-2
13. Csenger Lajosné (2015): A környezeti nevelés elmélete és gyakorlata. Képzés és Gyakorlat Neveléstudományi folyóirat 13. évfolyam 2015. 1-2. szám DOI: 10.17165/TP.2015.1-2.11
14. Csenger Lajosné (2015): Egészségnevelés a közoktatást szabályozó dokumentumok tükrében. In: Rajnai Zoltán – Fregan Beatrix – Marosné Kuna Zsuzsanna – Ozsváth, Judit (szerk.): 6. Báthory-Brassai Nemzetközi Multidiszciplináris Konferencia tanulmánykötete. Budapest. 594-605.o. ISBN: 978-615-5460-38-5
15. Csenger Lajosné (2016): Az egészségnevelés iskolai gyakorlata. FÓKUSZ Vajdasági Ismeretterjesztő és Tudománynépszerűsítő Portál. Tanítástan: 136-137.szám. www.fokusz.info
16. Csenger Lajosné (2016): Nemzettudat és iskola. FÓKUSZ Vajdasági Ismeretterjesztő és Tudománynépszerűsítő Portál. Tanítástan: 140.szám. www.fokusz.info
17. Csenger Lajosné (2016): Az egészségnevelés múltja, jelene, jövője. In: Prof. Dr. Rajnai Zoltán – Dr. Fregán Beatrix – Marosné Kuna Zsuzsanna (szerk.): 7. Báthory-Brassai Nemzetközi Multidiszciplináris Konferencia tanulmánykötete. Budapest. 121-129.o. ISBN: 978-615-5460-97-5 MTMT azonosító: 3127535
18. Csenger Lajosné (2017): Gondolatok a Teljeskörű Iskolai Egészségfejlesztési Program margójára. In: Bodáné Kendrovics Rita (szerk.): Hazai és külföldi modellek a projektoktatásban. Nemzetközi Konferencia tanulmánykötete. Budapest. ISBN: 978-963-449-024-1

19. Csenger Lajosné (2018): Egészségnevelési programok vizsgálata Győr- Moson- Sopron megye általános iskoláiban. FÓKUSZ Vajdasági Ismeretterjesztő és Tudománynépszerűsítő Portál. Életmód: 161.szám. www.fokusz.info
20. Csenger Lajosné (2018): Az egészségnevelés szerepe a fenntartható fejlődési célok elérésében. In: dr.Borbély Ákos (szerk.): Hazai és külföldi modellek a projektoktatásban. Nemzetközi Konferencia Tanulmánykötete. Budapest. 185-192.o. ISBN 978-963-449-024-1
21. Csenger Lajosné (2019): Egészséges életmód projekt az alsó tagozatos angol órákon. In: Koltai, László (szerk.): Hazai és külföldi modellek a projektoktatásban. Budapest. 334-349.o.
22. Halbritter András – Czimondor Kitti – Csenger Lajosné – Ruppertné Hutás Kinga (2019): Iskolakert a győri tanítóképzésben - régen és ma. In: Baranyiné Kóczy Judit – Fehér Ágota (szerk.): 240 éves a győri tanítóképzés. Az Apáczai Csere János Kar emlékkönyve. Universitas-Győr Nonprofit Kft. Győr. 51-62.o.

Hivatkozás

Kováts-Németh Mária (2010): Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig. Comenius. Pécs. 190.o.